

Бейшеев Т.

**ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНЫН СТУДЕНТТЕРИНИН
СӨЗДҮК МЕНЕН ИШТӨӨ ЫКМАЛАРЫ ЖАНА ЛЕКСИКОГРАФИЯНЫ
ОКУТУУНУН ПРОГРАММАСЫ (бир сабактын үлгүсү)**

Бейшеев Т.

**МЕТОДЫ РАБОТЫ СО СЛОВАРЕМ СТУДЕНТОВ
ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ И ПРОГРАММА ОБУЧЕНИЯ
ЛЕКСИКОГРАФИИ (образец одного урока)**

T. Beisheev

**METHODS OF WORK OF THE DICTIONARY OF
STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS THE TRAINING
PROGRAM LEXICOGRAPHY (an example of one lesson)**

УДК: 494.3-3

Жогорку окуу жайларында лексикографияны окутуу жөнүндө айтылды. Анын болжолдуу өндүрүш планы берилди. Лексикографиянын кыскача тарыхы камтылды.

Негизги сөздөр: патриотизм, лексикография, иллюстратив, теория, предмет, принцип, классикалык методика, модель, популярдык.

В статье говорится об обучении лексикографии в высших учебных заведениях. Дан предварительный план. Дана краткая история лексикографии.

Ключевые слова: патриотизм, лексикография, иллюстратив, теория, предмет, принцип, классическая методика, модель, популярность.

The article talks about the teaching of lexicography in higher education institutions. The preliminary plan is a short history of lexicography.

Key words: patriotism, lexicography, illustrative, theory, subject, principle, classical technique, model, popularity.

Азыркы мектепке окутуунун активдүү методдору менен формаларын колдонгон педагогикалык технологиялар бар, алар: оюн технологиялары; проблемалык окутуу технологиялары; өстүрүп-өнүктүрүп окутуу технологиялары; программалык окутуу технологиялары; интерактивдүү окутуу; окутуунун компьютердик технологиялары; модулдук окутуу; окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн активдештирип окутуу [1, 50-б.: Муратов технологиялардын ар түрдүү классификациясын Урал мамлекеттик педагогикалык университетинин профессору, педагогика илимдеринин доктору Е.В. Кортаеванын айтуусунда сунуштайт]. Албетте, окутууда классикалык методикадан тартып ар кандай методдун көптөгөн методдору бар экендиги окумуштуулар жана тажрыйбалуу окутуучулар тарабынан эбак далилденген.

Кыргыз лексикографиясынын тарыхы эң байыркы болсо, азыркы кыргыз тилинде жаңыдан гана лексикографияны колго алып, мектептерде окутулуп, анын теориясы жана методикасы жазыла баштады. Жогорку окуу жайлардын студенттерине окутулушуна зор маани-маңызын ачып берип, улуттун маданиятынын тарыхый кыска мөөнөттө жогорку баскычка көтөрүлүшүнө, маданий баалуулуктарды түзүшүнө

элдик идеянын ылдам өздөштүрүлүшүнө зор мүмкүнчүлүктөрдү ачып берет.

Ар бир улуттук тил ошол улуттун салт-санаасын, үрп-адатын, кулк-мүнөзүн басып өткөн тарыхый жолун чагылдырып, аларды таанып-билүүдө булак, табылгыс далил катары кызмат өтөйт. Эне тили жогорку окуу жайларда эң негизги сабактардын бири катары окутулушу башка предметтерди да терең аң-сезимдүү өздөштүрүүгө таяныч берет. Тилдин коомдук көрүнүш экендигин, коомдогу ролун, анын өнүгүшүн түшүндүрүү. Тил каражаттарды пикир алышууда туура колдоно билүү менен алардын логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү. Тилге, андагы каражаттарга сергектик мамиле жасоого, ал байлыктарды терең өздөштүрүүгө таануу сезимин ойготууга түрткү берүү. Өз ойлорун тилдин нормасында так, туура айттып, ар түрдүү адабияттарды көркөм окуй алууга үйрөтүү. Студенттерди патриотизмдин, интернационализмдин духунда дүйнөгө материалисттик көз карашта тарбиялоо. Жогоруда белгиленген абдан татаал, бирок өтө ардактуу милдеттерди ишке ашыруу окутуучулардан келечектин ээлерин тарбиялоо үчүн чыгармачыл эмгекти, кажыбас кайратты, анын ичинде лингвистикалык, методикалык жана жалпы педагогикалык терең даярдыкты талап кылат.

Студенттердин сөз байлыгын өстүрүп, аларды туура колдоно билиш үчүн ар кандай сөздүк, справочниктер менен тааныштырып, андан керектүү сөздөрдү таап алууга үйрөтүү. Сөз байлыгын арбытууга сөздөрдүн, сөз айкалыштарынын маани-маңызын тереңдетип түшүнүүгө, жаңы сөздөрдү үйрөнүүгө, адабий тилдин нормасында айтылышына жана жазылышына көңүл буруу керек. Лексикографиянын жогорку окуу жайларда жана орто окуу жайларында окутууда төмөндөгү болжолдуу программаны сунуш кыламын:

1. Лексикология тилдин сөздүк составынын азыркы абалын жана анын тарыхый өсүш өзгөчөлүктөрү.
2. Кыргыз лексикографиясынын изилдениши.
3. Дүйнөлүк лексикография тарыхы. (Фарузаби 60 том же 100 том), П.С.Паллаев (1786-1891) 276 тилден 4 томдук, Писман Лоренсо Эрваз-Н.Пандура (1800-1804) 300 жакын тилдерден сөздүк чыгарган. Немец И.Х. Аделунга (1806-1817) 500 гө жакын тилдерден 4

том, Ахмед Югиеки (XII кылымдын акыры XIII кылымдын башы “Лугат”). (Сактагын тилинди, азайткын сөзүндү сакталса бул тил, сакталдын өзүн) 4. Ахмад Ясовий “Дивану химат, экиметтүү сөздөрдүн жыйнагы XII кылым, 1197-жыл. 5. Махмуд ибн Хусейин ал-Кашкари. ”Түркий тилдер сөз жыйнагы” (каторгондор: Акматалиев, Токоев, Кошматов 2011-жыл Бишкек.) 6. Лазарь Захарович Будагов “Түрк татар диалектилеринин араб, фарс тилдеринен көп колдонулган салыштырмалуу сөздүгүн” (“сравнительный словарь турецко-татарских наречий, с включением употребительнейших слов арабских и персидских и с переводом на русский язык 1869. 7. M.Bukin “Kyrgyz soz iugu”, Ташкент 1883. Ишмехмет. (Эшмамбет Бука уулу). 8. В.В. Радлов Опыт словаря тюркских наречий, Санкт-Петербург, 1889. 9. Байыркы сөздөргө кыргызча түшүндүрмө берүү менен кыргызча кепти байытуу. 10. Башка тилдерден кирген сөздөрдүн маанисин кыргызча чечмелөө аркылуу кепти байытуу. 11. Араб тилинен кирген сөздөрдүн маанисин кыргызча чечмелөө аркылуу кепти байытуу. 12. Парсы, тажик тилинен кирген сөздөр маанисин кыргызча чечмелөө аркылуу кепти байытуу. 13. Монгол тилинен кирген сөздөр маанисин кыргызча чечмелөө аркылуу кепти байытуу. 14. Өсүмдүктөрдүн аттары. 15. Түрк тилинде сакталып калган кыргыз сөздөрү кыргызча кепти байытуунун бирден бир жолу. 16.Түрк тилинде сакталып калган кыргыз сөздөрдү окутуу. 17. Кыргыз тилинен орус тилине кирген сөздөрдүн маанисин чечмелөө – бул кыргызча кепти байытуунун каражаты. 18. Сөз, тил тууралуу улуу адамдардын айткандарын окутуу. 19. Кыргызча кепти байытууда кыргыз тилинин тупкү аталык (баба тилин сактап калуу – эң негизги милдет). 20. Сөз тууралуу макал-лакаптарды жыйноо жана аны кебинде колдонууга үйрөтүү менен студенттердин кыргызча кебин байытуу. 21. Кыргызча кепти байытууда кыргыз тилинин практикалык курсунун мааниси. 22. Кыргызча кепти байытууда кыргыз тили боюнча студенттердин өз алдынча иштеринин мааниси жана анын багыттары. 23. Кыргызча кепти байытуу үчүн сөздүктөр менен иштөөдө техникалык каражаттарды пайдалануу. 24. Орус тили аркылуу чет тилдерден кирген сөздөрдүн сөздүгүн колдонуу. 25. Н.Созонтов Кыргыз тилинин грамматикасы боюнча жазмалар, Ташкент, 1812-ж. 26. Бокин Т. “Русско-киргизский словарь”, киргизско-русский словарь, Ташкент, 1913-ж., 27.Чоротегин Тынчтыкбек Кадырманбет уулу, Махмуд Кашгари Барскани жана анын “Дивану лугати туркий сөз жыйнагы ” 1072-1077) 1997. 28. Мусаева В.И. “Байланыштуу кепти, кептин стилдерин окутууда тилдик-коммуникативдик компетенттүүлүктү өнүктүрүү”. 29. Монография 2003-ж. 20. Мусаева В.И. Иноятовна Кыргыз тили сабагында чечендик кепке үйрөтүүнүн илимий-методикалык негиздери, Бишкек, 2016-ж. 21. Джапанов А.А. “Орус жана кыргыз лексикографиясы, 1915-жыл”. 22. Жапаров Ш., Сыдыкова Т. “Азыркы кыргыз тилинин лексикологиясы жана лексикографиясы” 2012-жыл. 23. Акматов

Б.М. “Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы” (теория жана практика) 2013-ж. 24. Абдувалиев И “Этимология жана лексикография”, Бишкек, 2007-ж. 25. Иптаров С., Турдубаев С., Алымбеков Ж. “Инновациялык педагогикалык терминдер жана түшүнүктөр сөздүгү”. 26. Мусаева В.И. “Мектепте лексиканы окутуу”, Бишкек, 1993-жыл”. 27. Мусаева В.И. “Өнөр алды - кызыл тил”, Бишкек, 2007-ж. 28. Сарылбекова З., Чыманов Ж. “Кыргыз тилин окутуунун методикасы”, Бишкек, 2015-ж.

Окутулуп жаткан курстар Кыргыз Республикасында Мамлекеттик тил жөнүндө мыйзамын, Кыргыз Республикасынын Президентинин №119, 2014-2020-жылдарда Кыргыз Республикасында Мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын жакшыртуу жөнүндөгү улуттук программасы жарлыгын жана Мэриянын “Бишкек шаарынын социалдык-экономикалык өнүгүү программасынын 2016-жылдагы жана 2014-2018-жылдарга аракет планын ишке ашыруу “Токтомду жүзөгө ашыруу максатында жүрүп жатат. Мына ушул токтомдорго байланыштуу бардык жождордо, орто окуу жайларында лексикографияны биз сунуш кылган программаны элге билим берүү министрствосу түзгөн атайын комиссия тарабынан кайрадан каралып чыгып, аларга тиешелүү өзгөртүүлөр толуктоолор жана тактоолор киргизилип, жогоркудагы окуу жайларга сунуш кылат деген ойдобуз. 1969-жылы жылдын аягында Э.Абдулдаев, Д.Исаевдердин “Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү” жарыкка чыкканда “Кыргызстан маданияты” газетасынын 1970-жыл 11-марттагы санында филология илимдеринин кандидаты Б.Тойчубекова менен Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын кенже илимий кызматкери К.Сейдакматов тарабынан “Кыргыз лексикографиясындагы жаңылык” деген макаласын жарыялаган. Анда, Кыргыз лексикографиясынын практикасында биринчи жолу жарык көрүп жаткан бул сөздүк жеке жана кыргыз тили үчүн эмес, тюркология илими үчүн да чоң салым болору шексиз. Бизче, сөздүктө фразеологизм, иллюстратив адабий лексика, диалектилик лексика, диалектикалык-стилистикалык белги филологиялык справочник, историзмдер, архаизмдер, филологиялык принциптин рамкасында илимий-популярдык, семантикалык, стилдик өзгөчөлүктөрү толук камтылып, ар бир сөз түшүнүктүү тилде чечмеленген. Мисалы: Ысык-Көлдүктөр дан деген сөздү нан маанисинде, түштүк говорлордо көрпө-жууркан – төшөк, Таласта бостек – көлдөлөн. Лексикографиянын негизи – сөздүктөр. Азыркы учурда жер шаарында мандыкер, чейрек эрлер, окуу үчүн баргандар жана алардын бала бакырасы ошол байыр алган жердин, элдин тилин билүүсү керек. Башка элдин тилине муктаждык жаралды. Ан үчүн сөздүктөрдү пайдаланып окуп үйрөнүү керек. Мектептерде, орто окуу жайларында ЖОЖдордо сөздүк менен иштөө жолго коюлган эмес, ал гана эмес атайын сааттар бөлүнбөгөн. Кайсы гана предметти албайлы окуучу түшүнбөгөн сөздөр ошол бойдон кала берет. Мугалим сөздүк менен иштөөнү окуучуларга үйрөтүүсү керек. Көп окуу

жайларында мугалимдер сөздүк менен иштөөнү унутуп коюшкан. Менин эсимде, бешинчи класста окуп жатканда арифметика сабагынын мугалиминен квадрат, скобка, фигуралардын кыргызчасы кандай десем, Юдахин сөздүгүнөн карап көрөйүн деген эле. Ошондуктан окуучулардын, студенттердин сөз байлыгын өстүрүү үчүн үйрөнгөн сөздөрүн тажрыйбада колдонуп, анын зарылчылыгын сезсин. Өз ара сүйлөшүүдө айрым сөздөрүн маани-маңызына түшүнбөй калат. Окутуучу аны сезип, түшүндүрмө сөздүктөн пайдаланууну сунуштап, колдонуунун эрежелерин түшүндүрүүсү керек. Ынтасыз сөздөн иштиктүү сөзгө өтүү. Сөздөрдү колдонууда иштиктүүсүн иргеп сүйлөөгө машыгуу. Студенттердин сөзүндөгү тазалык үчүн аракеттенүү. Дайыма сылык, орундуу ойлоп, анан сүйлөөгө аракеттенүү”. “Ойноп сүйлөсөң да, ойлоп сүйлө” деген макал байыркы убакта эле пайда болгон. Бул элдик философия, элдик логика, элдик педагогика. Сөздүк түзүү. Инновация – латын тилинен алынган, бизче “жаңылык”, “өзгөрүү” дегенди билдирет. Инновациялык окутууга негизделген билим беруунүн натыйжалуулугу, практикада (тажрыйбада) колдонулушу ийгиликке жетишүүнүн сырлары, студенттердин кызыгуулары жогору билим берүү институтунан Мамбетаканов жана башка кишилер аркылуу түзүлгөн “Билим берүүдөгү инновациялык процесстер, проблемалар, тажрыйбалар өнүгүү келечеги” XXI Республикалык педагогикалык окуулар докладдын тезистеринде кеңири баяндалат (Бишкек, 1995-ж.). Кыскасы окутуучу өзүнүн билим даражасына карай сабак өтүүнүн ыңгайлуу ыкмасы тандап алуусу керек. Лексикографияны окутуунун негизги очогу – сөздүктөр. Төмөндө бир сабактын үлгүсүн беребиз. Сабактын болжолдуу үлгүсүн берүүдөн мурда айрым сөздөргө түшүндүрмө бергенибиз туура болчудай. Мисалы: тип 1. - мааниси предметтердин, кубулуштардын белгилүү тобуна туура келген үлгү, модель же форманын бир түрү (жаңы иштеги партия). 2-мааниси. Адамдардын айрым-айрым тобуна мүнөздүү болгон белгилерди жалпылап көрсөтүүчү көркөм образ. Модель – кандайдыр бир нерсенин буюмдук үлгүсү, кеби. Биз сабактын жаныча үлгүсүн берүүгө аракеттенебиз.

Тема: Махмуд ибн Хусейин Ал-Кашгари.

Сабакты уюштуруу. Класстын жалпы тазалыгына көз жүгүртүү. Класста буюмдардын өз ордуларында экендигине байкоо жүргүзүү. Окуучулардын кебете-кешпирин, сырткы көрүнүшүн, ички маанайларын тымызын, билгизбей көз алдыдан өткөрүү.

Сабактын жүрүшү. Үй тапшырманын аткарылышын, столдорду аралап, карап чыгуу. Жасап келген көргөзмө куралдарына, техникалык каражаттарына көңүл бөлүү. Аткарбай келген окуучуларга эскертүү берүү. Айрымдарынан тапшырманы аткарбаган себептерин сурап, тапшырманы кайрадан ал окуучуга башкача, өзгөчөлөнгөн тапшырма берүү. (Ангемелешүү) маектешүү менен мурдагы теманы талкулоо. Жалпы классты катыштыруу менен төрт же беш окуучунун жоопторуна баа коюуга жетиштүү.

Жаңы тема: Махмуд ибн Хусейин ал-Кашкари.

Сабактын жабдылышы. Сүрөттөр. Махмуд Кашкари жана ал түзгөн карта.

Техникалык каражаттар.

Сабактын турушу. Махмуд ибн Хусейин ал-Кашкари.

1. Өмүр баяны: Улуу ойчул Кашкардагы Опол районуна караштуу Азык районунда төрөлгөн. Опол Кашкар шаарынан 45 км. Түштүк-Батыш тарабынан орун алган. Махмуд Кашкари 1028-жылдардын аралыгында төрөлүп, 1126-жылы 98 жаш курагында каза болгон. Ополдо диний мектепте окуган. Кашкар шаарында. Медресе Химиция. Медресе Сажийеден билим алган. 1072-жылдын 25-январында баштап, 1074-жылы 10-февралда бүтүргөн. Махмуд сөздүктү иштегенге дейре, “Түрк тилдеринин синтаксиси кымбат баалуу китеби” (“Книга драгоценности синтаксиса тюркских языков”) деген эмгегин жазган, бул эмгеги дайынсыз жоголуп кеткен. Арабдардын түрк тилдерин үйрөнүшүнө арналган жөнөкөй сөздүк эмес. Сөздүктө 7500 ашык сөздөр, терминдер, 240 куплеттен ашуун адабий үзүндү ырлар, 290 макал-лакапты колдонот.

Эл тарабынан иштелип чыккан жалпы адамзаттын моралдык принциптери баалуулуктарды жана идеяларды чагылдырат. Гуманистик нормаларды: жакшылык, мээримдүүлүк, адилеттик тендик, кызматташтык жана адамдардын ортосундагы адамгерчилик тууралуу прогрессивдүү идеяларды сунуштайт. Жашоонун маңызы эмгектенүүдө. Адам коомдук турмушка өз салымын кошуу менен моралдык жактан гана кадыр-баркка ээ болбостон, ал өлчөмдөн кийин да анын да жакшы аты элдин эсинде дайым сакталып калат. Кашкари жакшылык, бакыт, туруктуулук, уят-ар-намыс этикалык категориялардын маңызын ачып көрсөтөт.

Билимдин жаштар үчүн маанисинин зордугун баса белгилөө менен Кашкари: “Эгер жолго коюлган белгилер жолочунун жолдон чыгып кетиши үчүн жардам берсе, анда билим, адамга адашып кептөө мүмкүнчүлүгүн берет” - деп жазат, (мугалим баяндама жасайт). Студенттин суроосу: Түрк калкы кайсылар? Чогуу жашашканбы? Жооп: Түрк элдери чигил, йагма, карлук, кыргыз, огуз, тухси, уйгур, кыпчак, аралаш, канатташ, коңшу жашашкан.

Суроо: Бул эмгек кайдан табылган?

Жооп: 1266-жылы Абу Бакр ас Сава ад-Дамашкы көчүргөн нуска. Стамбулда. Рифат Билге 1915-1917-жылдар 3-том кылып жарыялаган. Бул Чороев Тынчтыкбек Кадырмамбетовичтин “Махмуд ибн Хусейин ал-Кашкари жана анын “туркий тилдер сөз жыйнагы”, Фрунзе, 1990-ж. китебинен толук окуй аласынар.

Суроо: Кайсы тилдерге которулган?

Жооп: Түркчө, өзбекче, англисче, уйгурча, кыргызча котормолору, немецче сөздүгү.

Корутунду. Махмуд өз мезгилиндеги элдик медицинанын ар кандай ооруларды дарылоо методдору дарылык касиети бар өсүмдүктөр заттар тууралуу 200дөн ашык дары-дармектердин түрлөрүн санайт. Өзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтөт.

Томирис, Афросия өндүү инсандар тууралуу айтуу менен жаштарды өз Ата-Мекенине жана элине берилген патриоттук духта тарбиялоого аракет жасайт, өз ара байланыштан улам, тилдердин байышын, эки тилдүү ой жүгүртүү, өтө маанилүү проблемаларды изилдөөгө аракеттенген.

Өтүлгөн тема боюнча студенттер Махмуд Кашкари жөнүндөгү кыргыз окумуштуулары, жазуучуларынын ой пикирлерин өз ара талкууланат.

Үйгө тапшырма: Махмуд Кашкаринин чыгармасы боюнча (Акматалиев, Токоев, Кошматовдор котормосунан, кыргыз сөздөрдүн, макал-лакаптарды, ырларды жазып келгиле). Таблица, сүрөт. Жыйынтыктоо Кыргыз лексикографиясынын баштоочусу катары баа жеткис салым кошкон. Лексикографиянын өнүгүшү байыркы, практикада колдонулушу жаңы. Эми гана жандана баштады. Мекенибизде 80ден ашуун улуттар жашайт. Бардык улуттарды: тилинин, маданиятынын, көз караштарынын өзгөчөлүктөрүнө карабастан Мекен бириктирип турат.

Анткени биз тилибиз, маданиятыбыз, ар түрдүү көз караштарыбызга, каада-салттарыбызга карабастан Кыргызстандын адамдарыбыз. Биз бир мамлекеттин чек арасында жашап, бири-бирибизди сыйлап, Кыргыз Республикасынын өнүгүшү үчүн күч-аракетибизди аябайбыз.

Айрым сөздөр өз алдынча жеке турганда эч мааниге ээ эмес. Мисалы: “Соң” деген сөз дал ушул формада туруп кандайдыр бир суроого жооп бере албайт, сүйлөм мүчөсүнүн милдетин да аткара албайт. Бирок кай бирде аффикстердин жардамы менен соңку, соңунан деген сыяктуу формалардын турат да, толук маанилүү сөздөрдүн катарына кирет (Самак Давлетов “Азыркы кыргыз тилиндеги тактоочтор” Фрунзе, 1960-ж., 15-б.). Улуттун же элдин карамагындагы бардык сөздөрдүн жыйындысы ал тилдин сөздүк составын түзөрү бизге белгилүү. Бирок сөздүк состав өзүнчө турганда тил боло албайт, ал тил үчүн курулуш материалы гана болуп эсептелет да, качан грамматиканын карамагына түшкөндө эң зор мааниге ээ болот, анткени, грамматика өз эрежелерине ылайыктап сөздөрдү өзгөртүп, сүйлөм ичинде ал сөздөрдү бири-бири менен байланыштырып келет да, тилге иреттүү, маанилүү мүнөз берет деп окутат Советтик тил илими. Натыйжасында тилибиздин сөздүк составы байыт. Лексикалык бир түшүнүктү билдирет да, алардын берген мааниси грамматикалык ар кандай кошумча маанилер менен татаалданат (Аскар Турсунов “Азыркы кыргыз тилиндеги чакчылдар”. Фрунзе, 1960-ж., 39-бет). Грамматика сөздөрдү курулуш материалы катары пайдаланып чакчыл формалар менен байланыштырып жаңы сөздөрдү (терминдерди) пайда кылат. Сөздүктөгү сөздөр жеке турганда маани да бербей калышы мүмкүн. Качан гана грамматиканын ички мыйзамдары колдонулганда толук кандуу, түшүнүктүү, ойдун ачык, даана түшүндүргөн сөзгө (кепке) айланат. Тилдин сөздүк составы мүчөлөнүү же болбосо айкашуу жолу менен жаңы сөздөрдүн жасалышы аркылуу гана байыбастан, сөздөрдүн жаңы

мааниде колдонулушу, маанинин дифференцияланышы аркылуу да толуктап турат (Сарыбай Кудайбергенов “Кыргыз тилиндеги ат атоочтор” Фрунзе, 1960-ж., 17-б.). Лексико-грамматикалык жактан түзүлүшү ар түрдүүлүгүн көрсөтүү. Тил илиминдеги сөздөрдүн тарыхый-этимологиясын билгенден кийин гана сөздүктөрдү түзүүгө киришүү керек. Анткени, “ат атоочтордун көбүнүн этимология белгисиз” дейт окумуштуу С.Кудайбергенов (Сарыбай Кудайбергенов “Кыргыз тилиндеги ат атоочтор”, Фрунзе, 1960-ж., 16-б.).

Айрым окумуштуу-дидактар учурда кеңири колдонулуп жүргөн класс-сабак-предметтик системаны жеңилдетүүгө болорун айтат да, ал усулдарга буларды киргизет:

- негизги жана кошумча окуу адабияттарын, ошондой эле маалыматтык башка булактарын өз алдынча окуп үйрөнүү;
- обзордук жана көнүктүрүп-даярдоочу дарстар;
- лабораториялык жана лабораториялык-практикалык иштер;
- семинарлар, аңгемелешүү-дидарлашуулар, коллоквиумдар, дискуссиялар, чыгармачылык жолугушуулар;
- окуу көркөм фильмдер, электрондук тексттер, интернет ж.б. нерселердин жардамы аркылуу маалыматтык колдоо;
- чыгармачылык конкурстар өткөрүү, долбоорлорду ачык коргоо;
- эвристикалык текшерүү иштерин өткөрүү;
- окуу ишмердүүлүгүнүн ийгилигин баалаган рейтингди пайдалануу;
- ишканаларга, адистик көрсөтмөлөргө экскурсия жасоо (Лернер П.С., Палло С.Д., Гудимов С.Д., Концепция интерактивного учебника. Школьные технологии, 2002, №5, 104-б).

Технологиялар өскөн заманда окутуунун компьютердик системасына өтүү максатка ылайык. Техникалык каражаттарды туш келди пайдаланууга жол бербөө керек. Келерки сабакка тыкандык менен даярдануу, биринчиден, сабактын темасына ылайык план-конспекти, сабактын жабдылышы. Техникаражаттар даярдалып коюлат. Ага фото, сүрөт, карточка, сөздүктөрдүн топтому. Сабактагы пайдалануучу кептер. Алардын сөздүккө туура киргенби же жөн гана китептин көлөмүн көбөйтүү үчүн киргизилгенби? Сабакка тиешелүүбү же ашыкча материалбы? Сөздүн этимологиясы аныкпы, лексикалык мааниси, грамматикалык жактан туурабы? Ал сөз кыргыздын төл сөзүбү же башка чет тилден киргенби? Чет тилден болсо, кайсы тилден анын маани маңызы чет тилдеги маанисин сактайбы же кыргыз тилинде жаңы мааниге өтүбү? Ошентип, сөздөрдүн кеңири түшүнүгүн алыш үчүн ойдун терең маанисинде тарыхый, адабий, филологиялык логикалык, психологиялык анализ жүргүзүп, студенттерге тарбиялык да маанисин ачып беришибиз керек.

Бүгүнкү күндө кыргыз тили жалпысынан айыл жергесинде гана колдонулуп келет. Ошондуктан анын өнүгүүсү да айылдык деңгээлди калып жатат.

Жогорку окуу жайларда, илимий иштерде, мамлекеттик мекемелерде эне тилибиз толук кандуу колдонулбайт.

Башкача айтканда, кыргыз тилинин жолу тосулуп турат. Мамлекеттик мекемелерде, билим берүү системасында кыргыз тилинде иш жүргүзүлүшү керек.

Заманды карытып келе жаткан салты, бийик деңгээли жаңы муун тарабынан жеткиликтүү өздөштүрүлбөй, максаттуу пайдаланылбай жаткандыгы да мамлекеттик тилдин жолун тосуп турат. Жогорку окуу жайлардагы сабактарды эне тилибизде өтүү керек. Жогорку окуу жайлардагы билим берүүчү, иш кагаздарын кыргызчалаттууну каалабагандар кыргыз тилинин (кыргыз элинин душмандары, - деп койсок да болот). Дагы деле кыргызча окуу куралдарынын жетишсиздигин, кыргызчалатуу үчүн акча каражаттарынын жетишсиздигин шылтоо кылып келишет. Бул шылтоо эмес. Коркпостон кыргыз тилин киргизиш керек, кыргыз тили керектеле баштаганда окуу китептери жана башкалары пайда болот. Суроо-талап болбосо тил да өнүкпөйт.

Антпесе азыр, жогорку окуу жайларды бүткөн кыргыз студенттери өзүнүн профессионалдык чөйрөсүндө кыргыз тилин төмөнкү деңгээлде сүйлөшөт. Мисалы: философ философия боюнча пикир алышууну орус тилинде, экономист өзүнүн адистигинде да орусча гана сүйлөшөт. Ал эми жаш өткөн сайын кыргыз тилинде так, терең, туура, бай кыргыз тилинде сүйлөө абдан оор болуп калат.

Айлыктын аздыгынан кыргыз тили мугалимдери мектептерден качышты. Качпагандары колдорунда жетиштүү усулдук китептер, көрсөтмө куралдар жоктугунан эптеп-септеп окутумуш болушту. Мунун кесепетинен айылда туулуп өскөнүнө карабай кыргыз тилин чачырата сүйлөй албаган, сөздүн даамын сезбеген, кадырын туйбаган бир нече муундар өсүп чыкты. Орус эмес же кыргыз эмес киргиз аталган бүтүн-

дөй бир муун өсүп чыкты. Орус тилин жакшы билбегендер кызматтан өсчү эмес. Азыр деле бул көрүнүш табында. Ошондой болсо да кыргыз тилин окутуунун ар кандай методикаларын келечекке калтырып кеткен окумуштууларга таазим этебиз: Алар: Акматов Токтосун – доктор, Хусейин Карасаев – профессор, Альшев Нурахым – илимдин кандидаты, доцент. Арабаев Ишенаалы – алгачкы тилчи, Бакеев Казыбек Осмонович, Дөөталиев Хабиб, Дыйканов Карбоз, Жакыпов Ыбрай, Жапаров Абдыкул, Кудайберген Сарыбай, Мукамбаев Жээнбай, Осмонкулов Аскар, Орузбаева Бүбүйна, Өмүралиев Боогачы, Сартбаев Калкабай, Сартбаев Каратай, Үмөталиев Бейшегүл, Юдахин Константин Кузьмич, Юнусалиев Болот. Дагы ушул сыяктуу көптөгөн окумуштуулар өз салымын кошууда.

Адабияттар:

1. Муратов А. Мектеп // Илимий-практикалык журнал, №1. - Бишкек, 2005-ж. 50-бет.
2. Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыгы №119-жарлыгы.
3. Бишкек мэриясынын өнүгүү программасы.
4. Абдуллаев Э., Исаков Д. “Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү”. - Бишкек, 1969-ж.
5. Тойчубекова Б., Сейдакматов К. “Кыргыз лексикографиясындагы жаңылык”
6. Кыргызстан маданияты газетасы 1970-ж 11-март.
7. Мамбеткунов Э. ж.б. Билим берүүдөгү инновациялык процесстер, проблемалар тажрыйбалар өнүгүү келечеги.
8. Акматалиев А. Токоев Т., Кошматов К., Махмуд ибн Хусейн ал-Кашгари “Түркий тилдер сөз жыйнагы”.
9. Давлетов С. “Азыркы кыргыз тилиндеги тактоочтор”. - Фрунзе, 1960-ж., 15-б.
10. Турсунов А. “Азыркы кыргыз тилиндеги чакчылдар”. - Фрунзе, 1960-ж., 39-бет.
11. Сарыбай Кудайберген “Кыргыз тилиндеги ат атоочтор”. - Фрунзе, 1960-ж., 16-б.
12. Лернер П.С., Палло С.Д., Гудимов С.Д., Концепция интерактивного учебника. Школьные технологии, 2002, №5. - 104-б.

Рецензент: к.филол.н., доцент Каратаева С.К.